

kooperativen Bundesstaates" (*Bundesstaatsreform als kooperativer Einigungsvorgang*, R. II, s. 132-151).

Z opracowań o charakterze informującym wymienić należy trzy *Forschungsberichte*. Wilhelm Brauner i Wolfdieter Bihl z Wiednia omówili literaturę dotyczącą historii ustroju I republiki austriackiej w latach 1918-1939 (I, s. 41-51). Klaus Malettke z Marburga w nawiązaniu do wydanej w 1978 r. w Getyndze pracy zbiorowej pt. *Vom Ancien Régime zur Französischen Revolution* przedstawił stan badań poświęconych historii starego reżimu we Francji w latach poprzedzających wybuch rewolucji 1789 r. (II, s. 152-163). Natomiast literatura dotycząca historii prawa pracy znalazła omówienie w sprawozdaniu, którego autorem jest Franz Mestitz z Frankfurtu (II, s. 47-65). Zamieszczono również trzy *Länderberichte*. Kjell Å. Medéer z Lund omówił literaturę skandynawską (I, s. 52-66), Paul L. Nève z Beek bij Nimjegen — holenderską i belgijską (II, s. 66-81), a Johannes Michael Scholz z Frankfurtu — hiszpańską i portugalską (II, s. 164-187). W bogatym zaś dziale recenzji uwzględniono ponad 50 publikacji w języku niemieckim, francuskim, włoskim i angielskim, wydanych w latach 1977-1980.

Należy się spodziewać, że w następnych rocznikach tego pożytecznego czasopisma uwzględniony zostanie również dorobek nauki polskiej w dziedzinie historii prawa epoki nowożytnej.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Ion H. Crişan, *Burebista and his time*, Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, Bucureşti 1980, ss. 253. Bibliotheca Historica Romaniae — Monographs XX.

W czasach gdy Rzym był widownią walk wewnętrznych toczonych pomiędzy Cezarem i jego przeciwnikami, na północ od dolnego biegu Dunaju władca imieniem Burebista zjednoczył liczne plemiona Geto-Daków i stworzył organizację państwową, zdolną nawet zagrozić Cesarstwu. Autor pracy, starszy pracownik naukowy Instytutu Historii Akademii w Cluj, historyk i archeolog, podjął znaczny trud odtworzenia na podstawie ocalałych szczątków źródeł wykopaliskowych i pisanych, dziejów wspomnianej organizacji politycznej i jej twórcy. W kolejnych rozdziałach zostały przedstawione wewnętrzne i zewnętrzne przesłanki powodzenia przedsięwzięcia Burebisty, scharakteryzowano jego postać, odtworzono prowadzoną przezeń politykę wewnętrzną i zewnętrzną, ukazano granice powołanego do życia tworu politycznego, jego system obronny, wreszcie kulturę materialną mieszkańców. Licznie udokumentowana przypisaną pracą może być zaliczona do gatunku tzw. syntetyzujących monografii.

S. R.

Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, hrsg. von H. Kellenbenz, Bd. 2 — *Mittelalter*, hrsg. von Jan A. van Houte, Klett-Cotta, Stuttgart 1980, ss. XVIII, 830.

Na przełomie lat 1980/81 był to pierwszy spośród zaplanowanych sześciu tomów najnowszej syntezy dziejów gospodarczo-społecznych Europy od starożytności po dzień dzisiejszy, wydawanej pod naczelną redakcją wybitnego historyka gospodar-

czego RFN (Norymberga) — H. Kellenbenza. Tom poświęcony średniowieczu, redagowany przez znanego badacza belgijskiego (Louvain) J. van Houtte, dzieło łącznie z nim dwudziestu sześciu autorów, ukazało się z dziesięcioletnim opóźnieniem w stosunku do zaplanowanego terminu, co nie pozostało bez wpływu na aktualność skądinąd obszernie zestawionej, wielojęzycznej bibliografii. Zbudowany został on według poniższego schematu: na wstępie, ogólny zarys problematyki w skali kontynentu, pióra wydawcy tomu (s. 1-149), traktujący kolejno o ramach politycznych analizowanych zjawisk, ich uwarunkowaniu przez środowisko naturalne, zaludnieniu, migracjach, różnych działach gospodarki, oraz klasach, warstwach i grupach społecznych. Po nim przedstawione zostały według zbliżonego schematu (z tym, że większość autorów wysuwa na plan pierwszy szeroko pojmowaną problematykę społeczną, nie tylko sprawy uwarstwienia i zależności ekonomicznych, ale i struktury rodzinne, pozycję kobiety, położenie cudzoziemców itp.) kolejno: państwo Franków, Wyspy brytyjskie, Niderlandy, Francja, Hiszpania, Portugalia, Italia, Bizancjum, Rzesza, najdawniejsza Słowiańszczyzna, koczownicy, Węgrzy, Rumuni, Ruś, Polska i Skandynawia (wyraźnie daje się odczuć brak Bułgarii i Czech). Na wstępie każdej prezentacji dziejów narodowych zestawiono najważniejsze do nich źródła i podstawową literaturę. Do ujęć bardziej szczegółowych odsyłają czytelnika przypisy, umieszczane na końcu rozdziału. Wzorem Cambridge Economic History i tu omawiana stanowi owoc międzynarodowej współpracy. Przeszłość każdego kraju została skreślona przez co najmniej jednego jego przedstawiciela, np. sprawy Słowiańszczyzny (s. 595-616) prezentuje W. Hensel, zaś Polski A. Gieysztor (s. 703-727). Podziwiać należy fakt, iż wszyscy autorzy potrafili w ramach przeważnie dwudziestukilku stron tekstu zawrzeć takie bogactwo informacji (wyłamyją się z tych proporcji jedynie Rzesza, ujęta na blisko dziewięćdziesięciu stronach, Italia — blisko siedemdziesięciu, oraz Hiszpania i Wyspy brytyjskie — na blisko czterdziestu).

S. R.

Slova a dějiny, pod vedením Ph. dr Igora Němce, Dr Sc, zpracoval autorský kolektiv Staročeského slovníka za přispění externích spolupracovníků, Academia Praha 1980, ss. 325.

Prowadzone od lat prace przygotowawcze i edytorskie *Słownika staroczeskiego* (XIV-XV w.) zwróciły uwagę badaczy, w tym akademika J. Macka, na rolę dla nauk historycznych semantyki, w szczególności w odniesieniu do takich dziedzin, jak społeczna struktura i różnicowanie, globalne formy organizacji społeczeństwa, a także prawo. Odnosne studia monograficzne ukazują się głównie na łamach takich czasopism jak „Slovo a Slovesnost” czy „Listy Filologické”. U nas, na łamach „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” (1977 r., nr 3) ukazało się studium J. Macka — *Osada. Z terminologii średniowiecznego osadnictwa*. W prezentowanym tomie zespół autorów, w anonimowej niestety postaci, stara się spopularyzować wyniki swych dotychczasowych ustaleń. Szczególnie istotne dla historyków ustrojów i prawa są szkice traktujące o stosunkach międzyлюдzkich (s. 135 n.), w tym terminologii różnych grup klasy feudalnej (pan, rycerz, szlachcic, włościanin, pańszczyzna), a także o konotacji pojęcia „obec”, odpowiednika łacińskiej „communitas”, dalej o słownictwie rewolucji husyckiej (s. 199 n.), o nazewnictwie dawnych form organizacji państwowej (s. 223 n.), wreszcie o języku prawniczym (s. 248 n.).

S. R.

Thomas N. Bisson, *Conservation of coinage. Monetary exploitation and its restraint in France, Catalonia and Aragon c.A.D. 1000 — c. 1225*, Clarendon Press, Oxford 1979, ss. XXIV, 250, 12 tabl.

Autor, prof. Uniwersytetu w Berkeley, znany badacz początkowych form zgromadzeń stanowych, szczególnie w południowej Francji (por. recenzje w „Przegl. Hist.”, t. 59, z. 2, 1968, i na tych łamach t. 26, z. 2, 1974), po szeregu studiów wstępnych przedstawił wyniki swych badań nad stosunkiem społeczeństw Francji, Katalonii i Aragonii wobec polityki monetarnej miejscowych władców okresu pełnego średniowiecza, ciągnących z ciągłej wymiany pieniądza znaczne dochody. Czasami, jak to miało miejsce z władcami Normandii i Kapetyngami w Ile-de-France, sami panujący występowali z inicjatywą stabilizacji, wszelako pod warunkiem uzyskania od „rządzonych” specjalnego, periodycznego podatku zwanego „monetagium”. W innych przypadkach, szczególnie częstych we Francji południowej i na terenie Hiszpanii, nosiciele władzy pod presją miejscowych sił społeczno-politycznych bywali wręcz zmuszani do składania obietnic niepogarszania monety, co najwyżej w zamian za jednorazową daninę. Wyrastające na tym tle napięcia i konflikty należą do najwcześniejszych uchwytnych załączków takiego układu sił, który można by nazwać „średniowiecznym konstytucjonalizmem”. Ogromna podstawa źródłowa i liczne, wielojęzyczne opracowania (ich zestawienie — s. 207-229) posłużyły autorowi za tworzywo wywodów. Uzupełniają je: aneks (s. 199-205), w którym opublikowano 6 szczególnie ważnych tekstów normatywnych, notabene niektóre po raz pierwszy, dalej 12 tablic ilustracyjnych, wreszcie szczegółowy indeks terminologiczny.

S. R.

The comparative historical method in soviet mediaeval studies, USSR Academy of Sciences, Moscow 1979, ss. 152. Problems of the contemporary world, no. 79.

Jest to zbiór pięciu studiów radzieckich mediewistów, napisanych specjalnie lub przerobionych na użytek wydawnictwa, podejmujących próbę spojrzenia na różne kwestie dawnej Rusi przez pryzmat analogii ze stosunkami zachodniej Europy. W pierwszym studium zmarły w 1977 r. wybitny badacz L. V. Czerepnin analizuje na podstawie materiałów ruskich, mołdawskich, bułgarskich i serbskich wzajemne związki pomiędzy rozwojem immunitetu a feudalnej własności. W drugim tekście W. T. Paszuto zastanawia się nad miejscem socjopolitycznej struktury Rusi wśród innych współczesnych jej państw. Z kolei J. N. Szczapow analizuje zbiory cerkiewnego prawa kościelnego (Nomokanon) IX-XIII w. stosowane na Morawach, w Bułgarii, Serbii i na Rusi, z punktu widzenia dyfuzji powstających w tych centrach oryginalnych rozwiązań. Dalej wspomniani L. V. Czerepnin i W. T. Paszuto rozpatrują w perspektywie porównawczej proces powstawania scentralizowanego państwa moskiewskiego (zmieniona nieco wersja referatu na Kongres w San Francisco). Wreszcie V. Nazarov podejmuje próbę rozpatrywania wojen chłopskich w Rosji XVII i XVIII w. z dwóch punktów widzenia — ich typologii w kontekście europejskim i azjatyckim oraz wpływu na nie problemów ideologicznych i politycznych epoki.

S. R.

A. S. Chorošev, *Cerkov v social'no-političeskoj sisteme Novgorodskoj feodal'noj respubliki*, Izd. Moskovskogo Universiteta 1980, ss. 224.

Monografia oparta na szerokim zestawie materiałów źródłowych archiwalnych, drukowanych, a także archeologicznych, oraz obszernej literaturze przedmiotu. Główny obiekt analizy to metropolia prawosławna i władcy Nowogrodu (od 1165 r. do utraty niezależności przez republikę tytułujący się arcybiskupami), ale widziani nie tylko jako podmioty feudalnych stosunków majątkowych, na co zwracała dotąd uwagę radziecka historiografia przedmiotu, lecz przede wszystkim jako ważki element układu miejscowych sił politycznych i działających organów władzy. M. in. zdaniem Autora, zagrożone wzrostem znaczenia władzyki miejscowe bojarstwo popierać zaczęło przeciwko niemu kler zakonny, który miał nawet uzyskać egzymowaną spod władzy metropolity organizację. Praca dzieli się na sześć rozdziałów, z których cztery (I - III i VI) zajmują się rozwojem wydarzeń w porządku chronologicznym (do XII w., XII — początek XIV w., XIV — połowa XV w., schyłek XV w.), dwa zaś (IV i V) w porządku problemowym omawiają udział kościoła i jego agend w organach władzy republiki oraz rozwój majątkowy poszczególnych instytucji kościelnych. W konkluzji Autor, choć podkreśla ścisły związek kościoła z bojarstwem i jego znaczny udział w kształtowaniu instytucji ustrojowych, przedstawia się tezie niektórych badaczy rosyjskich, mówiących o ustroju Nowogrodu jako odmianie teokracji. Kolejne trzy aneksy obrazują: majątki ziemskie katedry, klasztorów oraz poszczególnych cerkwi, rozlokowanych w miejskich „komcach” (s. 198 - 213) wraz z przytoczeniem dokumentacji źródłowej dla poszczególnych pozycji.

S. R.

Ju. G. Alekseev, *Pskovskaja Sudnaja Gramota i ejo vremja. Razvitije feodal'nych otnošenij na Rusi XIV - XV vekov*; Izd. Nauka, Leningrad 1980, ss. 244. AN SSSR — Institut Istorii SSSR, Leningradskoe Otdelenie.

Na wstępie swoich rozważań, Autor po scharakteryzowaniu dotychczasowych badań zajął się strukturą analizowanego pomnika (spisanego na wiecu w 1467 r.), wydzielając w nim trzy części składowe oraz proponując odmienny od poprzedników podział tekstu na artykuły (por. tablicę konkordancyjną na s. 8 - 9). Kolejnych 9 rozdziałów poświęconych zostało: organizacji sądownictwa w Pskowie, sprawom karnym, odpowiedzialności cywilnej, dziedziczeniu, sporom o grunta (szczególnie granicznym), stosunkom własnościowym (w obrębie „obščin i między feudalami), zależności od panów — najemników i tzw. „izornikov” (swego rodzaju dzierżawców uprawiających pańskie pola, ogrody, a także eksploatujących bogactwa wód, zdających się mieć wiele wspólnego z „wolnymi” kmięciami mazowieckimi), a także smerdów. Wnikliwa autorska egzegeza poszczególnych postanowień PSG prowadzona jest również na podstawie zachowanego materiału aktowego, czy stosownego postanowienia Prawdy Ruskiej obszernej redakcji, Nowogrodzkiej Sudnoy Gramoty czy Sudiebników. Dzięki temu uzyskaliśmy dynamiczny obraz instytucji prawnych regionu Pskowa; możemy m. in. śledzić wzrost pozycji miejscowych drobnych właścicieli ziemskich — „voščinnikov”, którzy pod koniec XV w. w wielu przypadkach podnieśli się do poziomu prawdziwych panów feudalnych (np. s. 203).

S. R.

Drevneiše gosudarstva na territorii SSSR, Materialy i issledovania, 1979 god, Izd. „Nauka”, Moskva 1980, ss. 270, AN SSSR, Institut Istorii SSSR.

Kolejny tom rocznika Instytutu Historii ZSRR Akademii Nauk ZSRR „Drevneiše gosudarstva na territorii SSSR” przyniósł studia i materiały za rok 1979.

Większą część tomu zajmuje rozprawa J. L. Nazaroviej pt. „*Livonskie pravdy*” *kak istoričeskii istočnik* (s. 5 - 170), wieńcząca jej dotychczasowy dorobek w zakresie studiów nad historią źródeł i prawa feudalnego ludów bałtyckich. Nazwą „*Livonskie Pravdy*” obejmuje Autorka staroniemieckie spisy dawnego prawa Łotyszów, Liwów i Estów obowiązującego w ciągu XIII - XVII w., w większości znane w redakcjach z końca wieku XVII - XVIII, choć najstarsze sięgają połowy wieku XVI. Krytyczna ocena głównych kierunków i wyników badań prowadzonych w tej dziedzinie od z górą dwóch wieków (m. in. F. G. Bunge, C. J. Paucker, L. Arbusov, A. Švabe, L. Leesment, V. Kalniņš, V. T. Pašuto) wskazała na potrzebę zrewidowania szeregu tradycyjnych stanowisk historiografii, zwłaszcza wokół genealogii poszczególnych redakcji. Podejmując ten postulat badawczy, J. L. Nazarowa dokonała analizy źródłoznawczej wszystkich znanych aktualnie 56 tekstów, spośród których 19 nie było dotąd publikowanych, ani też nie stanowiło odrębnego przedmiotu badań. W toku dociekań podjęto próbę wydobycia najstarszej warstwy norm, datowanej na początek wieku XIII, zawierającej najwięcej elementów rodzimego prawa zwyczajowego i wczesnofeudalnego oraz przesłedzenia jego dalszego rozwoju. W pracy znajdujemy również charakterystykę treści zbiorów, tym bardziej wartościową, iż ujętą w perspektywie historycznoporównawczej (Prawda Ruska, Księga Elbląska, Iura Prutenorum, Sachsenspiegel). Autorka zwraca uwagę na wyraźną przewagę przepisów prawa karnego, określających rodzaje przestępstw (zabójstwo, okaleczenie, zranienie, uderzenie, napad, podpalenie, kradzież, rabunek, przestępstwa przeciwko kościołowi) oraz kary grożące za ich popełnienie (kara śmierci, kary mutylacyjne, pieniężne). Mniej liczne są postanowienia z dziedziny prawa prywatnego (rodzinnego, rzeczowego, spadkowego, zobowiązań), procesu i organizacji sądownictwa oraz fragmenty dotyczące ustroju państwowego, społecznego i gospodarczego średniowiecznej Łotwy i Estonii. Niezwykle cenne wydaje się zamieszczone w aneksie krytyczne opracowanie oryginalnych tekstów Prawd Liwöńskich z przekładem rosyjskim (m. in. kodeksu prawa Letgałów; Kuronów, Zemgałów i Zelonów; Liwonii; biskupstwa Tartu; biskupstwa Saremy i in., s. 171 - 218).

W dalszej części rocznika, w ramach sprawozdań, J. A. Mielnikowa i A. W. Jurasowski podsumowali pierwsze dziesięciolecie działalności (1969 - 1978) sekcji najstarszych państwowości na terytorium ZSRR Instytutu Historii ZSRR AN ZSRR (s. 219 - 233).

Recenzje zawierają omówienie czasopiśmiennictwa angielskiego za lata 1970 - 1977 poświęconego okresowi starożytnemu na obszarze ZSRR autorstwa L. I. Gračińskiej (s. 234 - 254); A. W. Podosinow przedstawia pracę M. W. Skaržińskiej *Severnoe Pričernomor'e v opisaniі Plinia Staršego*, Kiev 1977 (s. 255 - 262), zaś A. P. Nowosielcow — publikację A. N. Ter — *Gewondjana Armenia i Arabskii halifat*, Erevan 1977 (s. 262 - 265).

G. CZ.

Gerhard Schlegel, *Das Zisterzienserkloster Dargun 1172 - 1552, Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte*, 22, Leipzig 1980, ss. 102.

Praca porusza problematykę klasztoru w Darguniu, w okresie od jego powstania do sekularyzacji. Autor oparł się na źródłach drukowanych i archiwalnych.

W zakresie jednak wykorzystanej literatury pominął zupełnie dorobek obcojęzyczny, zwłaszcza polski, mimo że tereny opactwa z racji położenia geograficznego były właśnie obszarami wyjątkowego ścierania się intensywnych wpływów politycznych zachodniopomorskich, meklemburskich a nawet duńskich.

Studium składa się z części właściwej i aneksu. W pierwszej Autor przedstawił problematykę genezy opactwa, osadnictwa i ludności chłopskiej latyfundium cysterskiego, immunitetów ekonomicznego i sądowego, uposażenia w zakresie regaliów, władztwa patrymonialnego, ustroju, organizacji i funkcjonowania opactwa, a także historii zabudowań klasztornych, pozycji Dargunia w zakonie cysterskim i zabytków darguńskich. Zauważyć warto także dwie mapki latyfundium dla okresu 1172 - 1199 i dla XIV w. W dodatku znajdujemy regesty niedrukowanych dokumentów klasztoru z czasów od 1401 do 1591 r., zestawienie znanych źródłowo członków konwentu w ciągu badanego okresu, ujęte według zajmowanych przez nich stanowisk i funkcji, 28 interesujących zdjęć umożliwiających także porównanie stanu zabudowań poklasztornych przed i po katastrofie drugiej wojny światowej oraz indeks osób i miejscowości.

Pracę rozpoczyna wykaz spenetrowanych archiwów, zbadanych źródeł niedrukowanych i drukowanych oraz wykorzystanej literatury. Tekst opracowania otwiera podobizna herbu miasta Dargunia, zamyka zaś pieczęć klasztorna z 1337 r.

J. W.

Die geistlichen Ritterorden Europas. Hrsg. von J. Fleckenstein und M. Hellmann. *Vorträge und Forschungen.* Hrsg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Bd XXVI. Jan Thorbecke Verlag, Sigma-Ringen 1980, ss. 429.

Obszerny tom zawiera referaty, które zostały wygłoszone na dwóch międzynarodowych konferencjach, zorganizowanych przez Zespół do badania dziejów średniowiecza z Konstancji w październiku 1977 i w marcu 1978 r., a poświęcone były zakonom rycerskim w Europie. Intencją organizatorów i wydawców było pokazanie najważniejszych rysów historii poszczególnych zakonów, porównawcza ich analiza oraz wyeksponowanie tego, co w ich dziejach typowe, charakterystyczne, wspólne. Zamiar dojścia do wspólnych formuł, które by precyzyjniej określały funkcjonowanie zakonów rycerskich i wyznaczały bardziej jednoznacznie ich miejsce w średniowiecznej Europie, przenikały teksty wszystkich referatów, pochodzących od najwybitniejszych specjalistów z 7 krajów, a mianowicie z RFN, Francji, Izraela, Malty, Polski, USA i Austrii. Uczestnicy obu konferencji najszerzej omawiali problem militaryzacji zakonów, dochodząc do wniosku, że niedościgłym wzorem pozostawały tu struktury wzniesione przez templariuszy. Baczna uwaga skupiła się także na Krzyżakach, co wynikało m. in. choć nie tylko stąd, że aż 5 referatów wygłosili historycy polscy (G. Labuda: *Die Urkunden über die Anfänge des Deutschen Ordens im Kulmerland und in Preussen in den Jahren 1226 - 1235*; H. Samsonowicz: *Der Deutsche Orden und die Hanse*; K. Górski: *Das Kulmer Domkapitel in den Zeiten des Deutschen Ordens. Zur Bedeutung der Priester im Deutschen Orden*; Z. Nowak: *Milites Christi de Prussia. Der Orden zu Dobrin und seine Stellung in der preussischen Mission*; M. Biskup: *Das Ende des Deutschordensstaates Preussen im Jahre 1525*). Zawarte w tomie materiały są pierwszą od 1907 r. (Prutz) próbą ujęcia problemu zakonów rycerskich Europy w sposób inte-

gralny; stanowią w tym sensie odzwierciedlenie obecnego stanu badań w tej dziedzinie. Zastępują też na bardziej wnikliwą ocenę fachowców.

H. O.

Stephan Kuttner, *The history of ideas and doctrines of canon law in the Middle Ages*, London — Variorum Reprints 1980, ss. nb. 356 + lb. 48.

Opublikowana przez londyńskie wydawnictwo Variorum Reprints książka stanowi fotootsetowe odbicie 11 prac znakomitego historyka prawa kanonicznego Stefana Kuttnera, profesora Uniwersytetu w Berkeley w Kalifornii, założyciela i dyrektora tamtejszego Institute of Medieval Canon Law, który w ubiegłym roku obchodził 25-lecie swego istnienia. Prace te drukowane uprzednio w latach 1936 - 1976 w rozmaitych czasopismach naukowych stanowią owoc wieloletnich badań autora nad średniowieczną doktryną prawną, w szczególności genezą podstawowych pojęć prawa kanonicznego, zasad jego interpretacji i stosowania. Są to następujące prace (w nawiasie podano daty pierwszej publikacji): *Harmony from dissonance. An interpretation of medieval canon law* (1960); *Liber canonicus. A note on the „Dictatus Pape” c. 17* (1947); *Sur les origines du terme „droit positif”* (1936); *Urban II and the doctrine of interpretation. A turning point?* (1972); *A forgotten definition of justice* (1976); *La réserve papale du droit de canonisation* (1938); *Pope Lucius III and the bigamous archbishop of Palermo* (1961); *St. Jón of Hólar. Canon Law and hagiography in Medieval Iceland* (1976); *Cardinalis. The history of a canonical concept* (1945); *Dat Galienus opes et sanctio Justiniana* (1964); *Gratian and Plato* (1976).

Całość tomu zamykają uzupełnienia do przypisów ogłaszanych powtórnie prac (tzw. *Retractationes*) oraz indeksy: 1) ogólny, zestawiający nazwy osobowe i miejscowe oraz tytuły dzieł prawnych; 2) soborów i synodów; 3) dekretów papieskich; 4) rękopisów powoływanych w tekście.

W. U.

Stephan Kuttner, *Medieval councils, decretals and collections of canon law. Selected essays*, London — Variorum Reprints 1980, ss. nb. 342 + lb. 23.

Pod wspólnym tytułem *Sredniowieczne sobory, dekretaty i zbiory prawa kanonicznego* zostały zebrane i powtórnie opublikowane prace znakomitego mediewisty, historyka prawa kanonicznego, prof. Stefana Kuttnera z Uniwersytetu w Berkeley w Kalifornii, które poświęcił — jak pisze we wstępie — „zrozumieniu procesów, dzięki którym prawo kanoniczne było tworzone, spisywane i krążyło w średniowiecznym Kościele łacińskim”. W książce tej zawarto następujące prace (w nawiasie rok uprzedniej publikacji): *Quelques observations sur l'autorité des collections canonique dans le droit classique de l'Eglise* (1950); *Some roman manuscripts of canonical collections* (1971); *The so-called canons of Nîmes* (1096) (1970); *Gerland of Besançon and the manuscripts of his „Candela”*. *A bibliographical note* (1976); *The „Extravagantes” of the Decretum in Biberach* (1973); *The decretal „Presbiterum” (JL 13912) — a letter of Leo IX* (1975); *Collec-*

tio Francofortana (1933); *A collection of decretal letters of Innocent III in Bamberg* (1970); *A new eyewitness account of the Fourth Lateran Council* (1964) *Johannes Teutonicus, das vierte Laterankonzil und die Compilatio quarta* (1946); *Die Konstitutionen des ersten allgemeinen Konzils von Lyon* (1940); *Conciliar law in the making. The Lyonese Constitutions of Gregory X in a manuscript at Washington* (1949); *The date of the constitution „Saepe”, the Vatican manuscripts, and the roman edition of the Clementines* (1964).

Tom kończą uzupełnienia przypisów (*Retractationes*) oraz indeksy: 1) nazw osobowych i miejscowych oraz cytowanych zbiorów i tekstów prawnych; 2) soborów i synodów; 3) dekretów papieskich; 4) rękopisów w układzie miejscowości i bibliotek, gdzie są przechowywane.

W. U.

Diritto comune e diritti locali nella storia dell'Europa. Atti del convegno di Varenna (12 - 15 giugno 1979), Milano 1980, ss. 582.

Książka jest zbiorem prac przedstawionych w Varennie w dniach 12 - 15 VI 1979 r. podczas wspólnego kolokwium czterech instytutów historycznoprawnych: Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte we Frankfurt nad Menem, Institut d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit w Montpellier, Instituto Nacional de estudios jurídicos z Madrytu i Instituto di storia del diritto italiano z Mediolanu. Było to drugie tego rodzaju spotkanie pracowników wymienionych instytutów. Poprzednie odbyło się w grudniu 1977 r. w Montpellier, a jego wyniki ogłoszono w zbiorze prac pod wspólnym tytułem *Confluence des droits savants et des pratiques juridiques*, Milano 1979 (zob. not. rec. L. Pauliego w CPH, t. XXXII, z. 1, 1980).

W obecnym tomie drukują swe prace: H. Coing, *L'application des „Libri feudorum”* (s. 13 - 23), K. Luig, *Universales Recht und particulares Recht in den „Meditationes ad Pandectas” von Augustin Leyser* (s. 26 - 48), G. Dolezalek, *Scriptura non est de substantia legis. A propos d'une décision de la Rote Romaine, de l'an 1378 environ* (s. 49 - 70), F. Ramieri, *Diritto comune e diritto locale nei primi decenni della giurisprudenza del Reichskammergericht. Alcune prospettive di ricerca* (s. 71 - 92), A. Gouron, *La potestas statuendi dans le droit coutumier montpellierain du treizième siècle* (s. 95 - 118), M. Lacave, *Façades uniformes: esthétique urbaine et expropriation en France sous le second Empire* (s. 119 - 139), J. M. Carbasse, *La responsabilité des communautés en cas de „méfaites clandestins” dans les coutumes du midi de la France* (s. 139 - 152), G. Giordanengo, *Coutumes et droit féodal en Dauphiné et en Provence (XIIIe et XIVe siècles)* (s. 153 - 167), Ch. Chêne, *Remarques sur la police rurale dans les coutumes du Rouergue* (s. 169 - 186), K. L. Reyerson *Les opérations de crédit dans les coutumes et dans la vie des affaires à Montpellier au Moyen Age: le problème de l'usure* (s. 187 - 209), L. Otis, *Une contribution à l'étude du blasphème au bas Moyen Age* (s. 212 - 223), A. Garcia-Gallo, *El derecho local y el comun en Cataluña, Valencia y Mallorca* (s. 227 - 249), G. M. Diez, *Los comienzos de la recepción del derecho romano en España y el fuero real* (s. 251 - 262), A. M. Barrero García, *El derecho local, el territorial, el general y el comun en Castilla, Aragon y Navarra* (s. 263 - 284), M. L. A. Martín, *La dote en el derecho local y en el derecho territorial castellano bajo la recepción* (s. 283 - 302), A. Cavanna, *Tramonto e fine degli statuti Lombardi* (s. 305 - 328), G. Di Renzo Villata, *Diritto comune e diritto locale nella cultura giuridica lombarda dell'eta moderna* (s. 329 - 388), G. P. Massetto, *Avvocatura fiscale*

e giustizia nella Lombardia spagnola: note su un manoscritto secentesco (s. 389 - 456), A. Sciumè, *Gli usi commerciali nell'ordinamento del Regno Italico* (1805 - 1815) (s. 457 - 479), C. Storti Storch, *La tradizione longobarda nel diritto bergamasco: i rapporti patrimoniali tra coniugi (secoli XII - XIV)* (s. 481 - 553), A. Padua Schioppa, *Delitto e pace privata nel diritto lombardo; prima note* (s. 555 - 578).

Tematyka prac — co unaocznia powyższe zestawienie — jest więc zróżnicowana zarówno pod względem przedmiotu, jak też zasięgu chronologicznego i geograficznego. Łączy je jednakże wspólne zainteresowanie autorów relacjami między prawem powszechnym (*ius commune*) a prawem partykularnym, pojmowanym jako grupowe czy indywidualne przywileje, lokalne ustawy, zwyczaje, tworzące miejscowe, odmienne od powszechnego prawo.

W. U.

Tadeusz Wyrwa, *La pensée politique polonaise à l'époque de l'humanisme et de la renaissance. (Un apport à la connaissance de l'Europe moderne)*, Paris 1978, ss. 684.

Autor, polski historyk pracujący w Centre National de la Recherche Scientifique w Paryżu, od lat prowadzi badania nad dziejami ustroju i myśli politycznej dawnej Polski. Jego prace publikowane we Francji, adresowane są przede wszystkim do czytelnika zagranicznego w zamiarze przybliżenia mu polskiej przeszłości ciągle nieznannej, o której często krążą bałamutne lub wręcz fałszywe poglądy. Temu też celowi podporządkowana została praca o *Polskiej myśli politycznej w epoce humanizmu i renesansu*. Autor przedstawił w niej główne wątki występujących w tym okresie w Polsce doktryn politycznych i społecznych, związanych z nazwiskami Jana Ostroroga, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Stanisława Orzechowskiego, Piotra z Goniądza, Grzegorza Pawła z Brzezin, i innych, które połączył ściśle z dziejami ustroju politycznego Polski jako praktycznego rezultatu panujących w Polsce XV - XVI w. poglądów. Zakładając na wstępie, że „niemożliwe jest poznanie myśli politycznej, bez poznania środowiska, w którym jest zrodzona” (s. 17), wiele miejsca poświęcił on także stosunkom społecznym, jak też dziejom politycznym Polski od początku jej istnienia. Ow „wszystkoizm” tłumaczy jednak fakt, że po książkę mogą sięgać także nie znający historii Polski.

Zgodnie z podtytułem swej pracy (*Wkład do poznania dzisiejszej Europy*) T. Wyrwa starał się ukazać Polskę jako państwo, które w toku swego rozwoju dziejowego wytworzyło w wieku XVI ustrój oparty na zasadach demokracji, suwerenności prawa, wolności, równości, tolerancji, reprezentacji, obcych ówczesnie narodom Europy Zachodniej, które dopiero w toku następnych wieków uznały je za nadrzędne wartości europejskiego konstytucjonalizmu. Książka nie stanowi jednak apoteozy polskiej demokracji szlacheckiej. „Wielki błąd tej demokracji — pisze Autor w zakończeniu — polegał na wykluczeniu ze swego mechanizmu demokratycznego chłopów i klasy średniej, to jest mieszczan, wskutek czego istniała ona tylko dla szlachty” (s. 638). Ujemne cechy tkwiły też w samym aparacie władzy, a zwłaszcza w dziedzinie egzekucji (s. 639).

Demokrację w dawnej Polsce T. Wyrwa potraktował jako swoistą lekcję historii, egzemplifikację stwierdzenia Karola Monteskiusza, iż „zasada demokracji psuje się nie tylko wówczas, kiedy zanika duch równości, ale i wówczas, kiedy rozpleni się duch nadmiernej równości i kiedy każdy chce być równy tym, których wybrał sobie, by mu rozkazywali” (*O duchu praw*, przeł. T. Boy-Zeleński, t. I, Warszawa 1957, s. 173).

Nie ze wszystkimi poglądami Autora można się zgodzić. Zbyt jednostronnie podtrzymuje on koncepcję „przedmurza”, zbyt mało zwraca uwagę na wpływy „wschodnie” w dawnej Polsce, w szczególności na znaczenie związku z litewsko-ruskim Wielkim Księstwem dla ustroju społecznego i politycznego, jak też doktryny politycznej (por. Augustyn Rotundus-Mielecki, *Rozmowy Polaka z Litwinem*, 1564). Autorowi można także zarzucić pominięcie niektórych publikacji polskich, zwłaszcza nowszych.

Ogólna ocena tej książki wypaść musi jednak pozytywnie. Czytelnik „odkrywa w niej — jak napisał w przedmowie francuski historyk Pierre Chaunu — Polskę, która należy, poza swym czasem, do wspólnego dziedzictwa wszystkich członków ojczyzny ludzkiej” (s. 12).

W. U.

A. G. Man'kov, *Ułożenie 1649 goda — kodeks feodal'nogo prava Rossii*, Izd. Nauka, Leningrad 1980, ss. 271. AN SSSR — Institut Istorii SSSR — Leningradskoe otdielenie.

W pracy wykorzystano obszerny materiał źródłowy oraz literaturę przedmiotu. Na tej podstawie Autor przedstawia na wstępie genezę pomnika, jego strukturę i pierwsze edycje (liczące w XVII w. 2400 egz.). Następnie, patrząc przez pryzmat poszczególnych postanowień *Ułożenija*, Autor opisuje ustrój społeczno-gospodarczy epoki, prawne położenie poszczególnych klas, system polityczny państwa, wreszcie systemy prawa prywatnego, karnego i procesowego. Uzupełniają wywody słownik terminologiczny do *Ułożenija* oraz indeksy postaci historycznych i autorów. Całość sprawia jednak wrażenie bardziej rozumowanego indeksu do pomnika niż pogłębionego studium monograficznego.

S. R.

Parlamentarismus, hrsg. von Kurt Kluxen, wyd. 5-e, uzup., Verlagsguppe Athenäum, Hain, scriptor, Hanstein, Königstein 1980, ss. 517. Neue Wissenschaftliche Bibliothek 18 — Geschichte.

NWB to ogromne przedsięwzięcie edytorskie publikujące w 7 seriach (nauka o literaturze, gospodarce, filozofia, psychologia, socjologia, komunikacja społeczna, historia) monotematyczne antologie publikacji zarówno niemieckich jak i innych w przekładzie na ten język. Na prezentowany tom poświęcony parlamentaryzmowi nowożytnemu składa się 26 tekstów integralnych, oraz ich fragmentów pisanych przez 24 autorów, z czego 5 cudzoziemców. Podzielono te teksty między 6 tematycznych części, z których każda została poprzedzona parostronnicowym wstępem wydawcy. Są to: ogólne zagadnienia teorii parlamentaryzmu; jego historyczne korzenie (na przykładzie Anglii, Francji i Niemiec); parlament jako forum politycznych rozstrzygnięć (tu omówiono m. in. takie sprawy jak rola Izby Gmin, Kongresu USA czy Bundestagu, oraz system rządów w Anglii, USA i Francji); rząd a parlament; rząd a system partyjny w państwie; opozycja parlamentarna. Wśród autorów przedrukowywanych tekstów widzimy zarówno „klasyków” okresu międzywojennego jak np. M. Weber, H. Lasky, czy J. Schumpeter jak też i czasów nowszych — K. Löwenstein, C. Schmitt czy G. Leibholz. Całość uzupełniają odrębne przypisy do niektórych tekstów i obszerne, problemowo ujęte zestawie-

nie bibliograficzne (s. 473 - 507). Wydziela ono: pomoce bibliograficzne, wyspecjalizowane czasopisma, sprawozdania z obrad parlamentarnych, ogólne ujęcia problemu, parlamentaryzm w Anglii, Francji, Niemczech, USA i pozostałych krajach (ale np. z pominięciem Polski), wreszcie wybór publikacji odnoszących się do wymienionych wyżej sześciu części tomu. Miara znaczenia publikacji może być to, iż w ciągu trzynastu lat ukazuje się oto już piąte, stale uzupełniane jej wydanie.

S. R.

Politiceskije uczenija: istorija i sowremiennost. Marksizm i politiceskaja myśl XIX wieku. Izd. „Nauka”, Moskwa 1979, ss. 408.

Przed kilku laty ukazał się opracowany w Instytucie Państwa i Prawa Akademii Nauk ZSRR pierwszy tom z serii: „Historia a współczesność”. Zawierał on prezentację przedmarksistowskich dziejów doktryn politycznoprawnych (*Politiceskije uczenija: istorija i sowremiennost. Domarksistskaja politiceskaja myśl*, Moskwa 1976).

Ostatnio opublikowano drugi tom w ramach tej serii, zawierający omówienie marksistowskiej teorii państwa i prawa na szerokim tle zachodnioeuropejskich i rosyjskich doktryn politycznoprawnych XIX stulecia. Tom jest pracą zbiorową; w wykazie autorów widnieją znani teoretycy państwa i historycy doktryn politycznoprawnych: W. G. Grafskij, P. S. Gracjanskij, W. E. Guliew, N. N. Diejew, W. G. Kalenskij, L. S. Mamut, B. S. Niersesjan, N. B. Pacholenko. Poszczególne rozdziały mieszczą: charakterystykę społecznego podłoża dziewiętnastowiecznych konfliktów ideowych, analizę pisarstwa klasyków doktryn burżuazyjnych i socjalistycznych (J. Bentham, A. Tocqueville, J. S. Mill, A. I. Hercen, M. A. Bakunin, R. Ihering, H. Spencer, N. G. Czernyszewski, F. Nietzsche), społeczne i politycznoprawne treści marksizmu. W książce nie ma więc wszystkiego, co ważne dla pełnego obrazu klimatu ideowego i ścierania się idei w XIX w.; brak też jednolitości w obrazie burzliwej epoki. Książka stanowi zbiór studiów, w których poszczególni autorzy korzystali ze swobody również w konstruowaniu wykładu. Wady opracowania są jednak ewidentne: narodziny marksistowskiej nauki o państwie i prawie pokazano w szerokiej panoramie nurtów politycznoprawnych, rozwój marksizmu przedstawiono jako zwierciadło walk z konstrukcjami burżuazyjnymi. W wykładzie połączono tradycyjne na gruncie radzieckiej humanistyki zainteresowanie dla dziejów społeczno-gospodarczych z uznaniem wzrastającej w tej epoce roli instytucji politycznych i prawa. W rezultacie mocny akcent położono na rekonstrukcji refleksji prawniczej.

Z umieszczonej w przedmowie zapowiedzi wynika, że wkrótce ukaże się trzeci tom serii, tym razem już poświęcony doktrynom XX w. Czekamy nań z zainteresowaniem.

H. O.

Noty recenzyjne opracowali:

GRZEGORZ CZESZAK (G. CZ.), HENRYK OLSZEWSKI (H. O.), STANISŁAW RUSSOCKI (S. R.), WACŁAW URUSZCZAK (W. U.), JERZY WALACHOWICZ (J. W.).